

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

ДОБРОВА ОЛЬГА В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 343.977

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Науковий керівник – кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
КОЗАЧЕНКО Олександр Іванович,
Навчально-науковий інститут права
імені князя Володимира Великого
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління
персоналом», професор кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЧОРНОУС Юлія Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики та судової
медицини.

кандидат юридичних наук
НІКОНОВ Михайло Миколайович,
Головне управління Національної поліції в
м. Києві, начальник управління поліції в
метрополітені.

Захист відбудеться «20» листопада 2020 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розіслано «20» жовтня 2020 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. П. Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток ринкових відносин в Україні суттєво впливає на злочинність, зокрема її економічну складову частину, де дедалі помітніше місце посідають злочини у сфері кредитно-фінансових відносин. Кредитні кошти в Україні стали одним з найбільш привабливих об'єктів злочинної діяльності, яка зосереджує у собі різноманітні прийоми і способи незаконного привласнення коштів кредиторів. Випадки одержання і неповернення кредиту стають ледве не нормою. Обсяг заборгованості з кредитів, наданих суб'єктам господарювання, станом на 2020 р. перевищує 29,0 млрд грн. Складною залишається ситуація стосовно своєчасного повернення позичальниками банківських кредитів. Станом на поточний рік обсяги простроченої заборгованості з таких кредитів порівняно з початком 2019 року збільшилися на 11 % і становлять 2,2 млрд грн.

Упродовж 2014–2019 рр. у цій сфері виявлено понад 19 тис. злочинів, половина з яких – шахрайства (45 %), найбільшу динаміку зростання (9–11 % щороку) та питому вагу (39 %) становлять різні способи заволодіння кредитами. Водночас за ст. 222 КК України у 2014 р. обліковано 94 кримінальні правопорушення, у 2015 р. – 109, 2016 р. – 85, 2017 р. – 97, 2018 р. – 91, 2019 р. – 63, а загалом за цей час кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду – 21. Кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій відповідного спрямування у зазначений період зменшилася на 33 %, а закінчених провадженням кримінальних правопорушень – на 27 %. Негативною також є динаміка і щодо викритих угруповань з корумпованими (66 %), міжрегіональними (50 %) і транскордонними (50 %) зв'язками. Також викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація у кредитно-фінансовій сфері загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення злочинів у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері (80–90 % злочинів залишаються невиявленими)¹.

Злочини у кредитно-фінансовій сфері є досить складаними для виявлення та розслідування, що зумовлено особливостями самого механізму утворення, розподілення і використання фінансових ресурсів. Для шахрайства з фінансовими ресурсами притаманні своєрідні технології, які фактично об'єднують комплекси злочинів, що вчиняються окремими особами, які входять до складу організованих груп. Зокрема, при їх учиненні використовується розроблена система підготовки документів, до яких вносяться неправдиві відомості, створюються й використовуються фіктивні суб'єкти господарювання, «конвертаційні центри» для легалізації злочинно отриманих коштів. Злочинна діяльність набула комплексного характеру і саме ця обставина вимагає використання відповідного підходу при розробці методики розслідування таких злочинів.

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора: офіційний вебсайт*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2019. 59 с.

Загальні положення криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері господарської діяльності досліджували у своїх працях такі вчені, як Ю. П. Алєнін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. І. Василичук, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. С. Зеленецький, О. І. Козаченко, В. О. Коновалова, О. Є. Користін, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, О. О. Сухачов, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Різні аспекти виявлення та розслідування кредитно-фінансового шахрайства висвітлювалися у роботах О. П. Бущана, В. П. Головіної, В. В. Корнієнка, О. В. Курмана, В. Д. Ларічева, Г. А. Матусовського, І. М. Осики, Т. В. Охрімчук, Л. В. Паламар, Р. С. Сатуєва, Л. М. Стрельбицької, О. О. Сухачова, В. О. Фінагєєва, А. В. Холостенка та інших науковців.

Вагомий науковий внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики є безперечним, проте їхні дослідження об'єктивно обмежувалися попередніми періодами розвитку законодавства, а тому не повною мірою відповідають потребам правозастосовної практики. Водночас у їхніх працях не враховано проблеми практики розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, що виникли в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства та організаційно-структурних перетворень у системі правоохоронних органів України. Тому сьогодні є потреба у розробленні криміналістичної методики організації виявлення та початкового етапу розслідування таких злочинів, проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), використання спеціальних знань, адаптованих до нового кримінального процесуального законодавства. Зазначені обставини обумовили вибір теми дисертаційної роботи та її актуальність, визначили об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015; Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 р. № 96/2016; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Дисертацію виконано як частину Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2014–2018 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації 0113U007698).

Темі дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 25 лютого 2015 р. (протокол № 2) та уточнено 30 травня 2018 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розроблення теоретичних положень і криміналістичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення організації й тактики досудового розслідування кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами.

Для реалізації зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- провести аналіз шахрайства з фінансовими ресурсами як об'єкта криміналістичного дослідження;
- систематизувати способи та розкрити зміст і взаємозв'язки предмета злочинного посягання, обстановки вчинення, слідової картини шахрайства з фінансовими ресурсами;
- надати відомості про особу злочинця;
- встановити особливості виявлення злочинів і засади організації початкового етапу їх розслідування;
- визначити напрями удосконалення взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами;
- окреслити типові слідчі ситуації, відповідні тактичні завдання та засоби їх вирішення на початковому етапі розслідування;
- охарактеризувати тактику проведення СРД і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами;
- виявити недоліки в організаційному забезпеченні, правовій регламентації та практиці тактико-криміналістичного забезпечення проведення НСРД під час розслідування таких злочинів;
- розкрити можливості використання спеціальних знань у цих кримінальних провадженнях.

Об'єкт дослідження – злочинна діяльність у сфері кредитно-фінансових операцій, а також правовідносини, що виникають під час досудового розслідування злочинів цієї категорії.

Предмет дослідження – криміналістична характеристика та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження. *Загальнонаукові методи* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу деталізувати зміст питань, розглянутих у роботі (розділи 1–3). У дослідженні також застосовувалися спеціально-правові методи, зокрема: *історико-правовий* – при вивченні стану наукових досліджень протидії кримінальним правопорушенням у кредитно-фінансовій сфері, а також розкритті етапів розвитку законодавства, правозастосовної практики (підрозділи 1.1, 1.2, розділ 2); *догматичний* – при тлумаченні понятійного апарату дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1, 3.2); *системно-структурний* – при розгляді складових способу та обстановки вчинення злочинів, характеристик особи злочинця, специфіки предмета злочинного посягання та слідової картини з виокремленням класифікаційних ознак, зв'язків і залежностей між окремими елементами (підрозділи 1.2, 1.3); *формальної логіки* – для визначення завдань і напрямів діяльності слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства в типових слідчих ситуаціях розслідування таких злочинів, формулювання версій, формування тактики проведення СРД та НСРД (розділи 2–3); *моделювання* – для розроблення рекомендацій щодо використання спеціальних знань (підрозділ 3.3); *контент-аналізу* – для опрацювання матеріалів кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів

(підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *статистичний* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої, прокурорської та судової практики, оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 78 кримінальних проваджень, що були розглянуті судами у 2014–2019 рр. з усіх регіонів країни; зведені дані анкетування 97 слідчих та 109 оперативних працівників органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства у Дніпропетровській, Закарпатській, Житомирській, Львівській, Одеській, Харківській, Хмельницькій областях, містах Дніпрі, Києві та Харкові; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України, Національного банку України, Державної фіскальної служби України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України за 2014–2019 рр., а також матеріали Державної служби фінансового моніторингу України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; слідча та прокурорська практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами з урахуванням сучасного стану кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами в умовах нового кримінального процесуального законодавства, визначено її місце в системі видових (внутрішньовидових) і позавидових методик розслідування злочинів у кредитно-фінансовій сфері, а також структуру криміналістичної характеристики, до якої включено такі елементи: предмет злочинного посягання; спосіб та обстановка вчинення злочину; слідова картина злочину (сліди (або наслідки злочину) та збитки, заподіяні його вчиненням); особа злочинця;

- розкрито організаційні засади взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та уповноваженими працівниками банків шляхом реалізації матеріалів «внутрішніх» розслідувань, надання слідчим підрозділам доступу до речей і документів, необхідних для проведення СРД, участі працівників банків у досудовому розслідуванні, спільного збирання доказів, що стосуються кримінального провадження;

- систематизовано типові слідчі ситуації залежно від характеру та специфіки елементів криміналістичної характеристики злочинів (ознаки злочину встановлено, що є підставою для внесення відомостей до ЄРДР і початку досудового розслідування; ознак злочину не виявлено; факт вчинення кримінального правопорушення не підтверджується матеріалами перевірки) та запропоновано напрями розслідування й алгоритм проведення СРД та НСРД, характерних для кожного етапу при різних слідчих ситуаціях;

- запропоновано порядок (програму) збирання стороною обвинувачення доказів незаконного отримання кредитування шляхом проведення комплексу СРД, інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів, зокрема

вилучення (шляхом тимчасового доступу або обшуку) й огляду кредитної документації; застосування методів контролю (інвентаризації, економіко-криміналістичного та документального аналізу); проведення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок) кредитно-фінансових установ; допиту свідків, потерпілих і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз;

удосконалено:

– систематизацію способів учинення шахрайства з фінансовими ресурсами, у рамках якого розкрито зміст технологій злочинної діяльності, що застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування таких злочинів (створення фіктивних підприємств та їх об'єднань, використання удаваних угод, підроблення документів, кримінального банкрутства, переведення коштів на банківські рахунки за кордон та ін.);

– типологію осіб, які вчиняють шахрайства з фінансовими ресурсами (засновники суб'єкта господарської діяльності; працівники суб'єктів кредитування; «підставні» особи), та злочинних груп (прості, змішані, організовані групи, злочинні організації), що має значення для виявлення джерел інформації про підозрюваного, обрання тактичних прийомів проведення СРД та НСРД;

– наукові положення стосовно виявлення ознак шахрайства з фінансовими ресурсами на основі оцінки слідчим матеріалів перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; актів державних контролюючих органів; матеріалів уповноважених службових осіб, які затримали особу під час учинення злочину; безпосереднє виявлення ознак злочину за матеріалами оперативних підрозділів або інших кримінальних проваджень;

дістало подальшого розвитку:

– криміналістичне вчення про обстановку вчинення злочинів, на формування якої впливають умови діяльності органів державної влади, банків або інших кредиторів у сфері одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків, які розподілені на внутрішні (пов'язані з діяльністю суб'єкта кредитування) та зовнішні (пов'язані з діями злочинця);

– організація і тактика проведення СРД (огляд, обшук, допит) під час розслідування кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами;

– порядок проведення, фіксації та використання результатів НСРД у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; аудіо-, відеоконтроль особи, місця; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

– рекомендації щодо використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень про шахрайства з фінансовими ресурсами, зокрема під час проведення експертиз, документальних перевірок (ревізій), отримання письмових висновків спеціалістів, участі спеціалістів у проведенні СРД, допиту експерта.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* правоохоронних органів України – при розробленні та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовці посібників,

методичних рекомендацій з питань розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами (Акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 30 червня 2020 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – сформульовані та викладені теоретичні положення, узагальнення та рекомендації мають як загальнотеоретичне, так і прикладне значення для науки криміналістики (Акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 2 липня 2020 р.);

– *освітньому процесі* – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій і дидактичних матеріалів з навчальних курсів «Криміналістика», «Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів» (Акт впровадження ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 9 липня 2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, 13–14 листопада 2015 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 27 березня 2018 р.); «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Одеса, 10–11 серпня 2018 р.); «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (м. Харків, 15–16 березня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, висвітлено у десяти наукових публікаціях, з яких 5 статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 – у закордонному юридичному виданні, 4 тези наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (303 найменування на 28 сторінках) та 6 додатків (**на 21 сторінці**). Загальний обсяг дисертації становить **269 сторінок**, з них основного тексту – 206 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристику апробацій і публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення роботи, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Шахрайство з фінансовими ресурсами як об'єкт криміналістичного дослідження»* з'ясовано, що спроби вивчення шахрайства з фінансовими ресурсами загалом стосуються проблем криміналістичної характеристики злочину і дещо поверхнево процесу розслідування (О. П. Бушан, О. В. Курман, В. Р. Мойсик, Т. В. Охрімчук, Л. В. Паламар, С. С. Чернявський).

Суспільна небезпечність шахрайства з фінансовими ресурсами полягає у порушенні встановленого законодавством порядку зайняття господарською діяльністю у сфері фінансів, незалежно від того нормами публічного чи приватного права його врегульовано. Обман як спосіб досягнення злочинної мети відображає якісну своєрідність вчинення суспільно небезпечного посягання і дає змогу відмежувати зазначений злочин як від інших форм злочинного посягання на чужу власність, так і від злочинів у сфері здійснення господарської діяльності та суміжних з ними злочинів.

У ході проведеного дослідження встановлено, що предметом є грошові кошти, які неправомірно отримуються у вигляді субсидій (3 %), субвенцій (2 %), дотацій (5 %), кредитів (84 %) чи пільг щодо податків (6 %) шляхом надання визначеним у ст. 222 КК України суб'єктам завідомо неправдивої інформації, проаналізовано зміст вказаних вище понять, загальні вимоги щодо їх одержання та використання. 92 % опитаних слідчих Національної поліції України доводилося розслідувати злочини, предметом злочину яких був банківський кредит. Йдеться про очевидний, явний обман кредитора, який набуває письмової форми і супроводжується використанням підроблених або іншим шляхом сфальсифікованих документів – їх як носіїв завідомо неправдивої інформації можна визнати засобами вчинення досліджуваного злочину.

У підрозділі 1.2 «Спосіб та обстановка вчинення, слідова картина шахрайства з фінансовими ресурсами» виокремлено способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами: 1) надання кредитору документів з неправдивими даними з метою отримання кредиту (29 %); 2) надання кредитору документів з неправдивими даними для отримання кредиту і використання його у процесі діяльності, яка вимагає спеціального дозволу (ліцензії) (24 %); 3) надання кредитору підроблених документів щодо наявності майна – предмета застави, якого фактично не існує, або надання документів з неправдивими даними стосовно майна – предмета застави (14 %).

Серед способів приховування шахрайства з фінансовими ресурсами найчастіше застосовуються: маскування інформації та (або) її носіїв (54 %); знищення інформації та (або) її носіїв (46 %); приховування інформації та (або) її носіїв (43 %); внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації (36 %); створення неправдивого алібі (24 %); неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих (22 %); зникнення фігуранта, надання відомостей, пов'язаних зі станом здоров'я (15 %).

Найбільш важливим компонентом обстановки вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами виступають умови діяльності органів державної влади, банків або інших кредиторів у сфері одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків. Середовище, в якому вчиняються ці злочини, може містити в собі дії, що сприяють підготовці, вчиненню та приховуванню злочину, а також низку факторів суб'єктивного характеру, пов'язаних зі ставленням працівників таких органів та установ до своїх обов'язків, рівень їхньої професійної підготовки. Такі фактори розподілені на: а) внутрішні, які пов'язані з діяльністю суб'єкта кредитування (недоліки нормативно-правового регулювання кредитної діяльності; відсутність або нечіткість типових правил надання кредиту,

регламентують процедури прийняття рішень про видачу кредиту; недостатньо ретельне вивчення документів позичальників, відсутність перевірки їх фінансового стану для повернення кредиту, його майнової спроможності, а також контролю за господарсько-фінансовою діяльністю позичальника після одержання кредиту; відсутність належного контролю за дотриманням співробітниками встановлених процедур, функцій та повноважень щодо прийняття рішень); б) зовнішні, які пов'язані з діями злочинця (спрощення процедур прийняття рішення та видачі кредитних коштів, наприклад встановлення в зазначених цілях неслужбових відносин з відповідальними особами, створення обстановки особистої зацікавленості цих осіб у видачі кредиту, провокування ситуацій, що викликають нервозність і поспіх у процесі роботи осіб, пов'язаних з оформленням та видачею кредиту тощо).

Результати узагальнення кримінальних проваджень показують, що при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами використовуються такі документи: установчі документи позичальника (8 %); протокол зборів засновників (3 %); недійсні договори (контракти) з реально існуючими фірмами (55 %); договори (контракти) з фіктивними фірмами (17 %); бухгалтерія (звіти про прибутки та збитки) (17 %); фальсифіковані довідки про існування коштів на рахунку в банках (4 %); кредитний проєкт (68 %); страховий поліс (97 %); довідки про майно та відсутність на нього арешту (59 %); податково-митні документи (договори, декларації) (32 %).

У підрозділі 1.3 «Відомості про особу злочинця», за даними проведеного опитування, осіб, які вчиняють шахрайство з фінансовими ресурсами, розподілено на: а) підприємців – засновників суб'єктів господарської діяльності (позичальники (фізичні особи-підприємці та юридичні особи); колишні працівники) (67 %); б) працівників – суб'єктів кредитування (керівники органів влади, банку; працівники, які займаються оформленням і поданням кредитних заяв; інші службові особи, які відповідали за проведення кредитно-фінансових операцій; технічні працівники) (24 %). Високий рівень латентності шахрайства з фінансовими ресурсами обумовлений обізнаністю правопорушників у галузі оперативно-розшукової діяльності, кримінального та кримінального процесуального законодавства, що дозволяє успішно приховувати сліди вчиненого кримінального правопорушення як ними, так і їх безпосередніми керівниками (87 %); недостатньо чіткою регламентацією службових повноважень суб'єктів кредитування (24 %); зв'язком службових зловживань з іншими правопорушеннями, до яких причетні потерпілі та інші зацікавлені особи (13 %); в) «підставних» осіб (на роль таких виконавців організатори злочинів підбирають осіб, які фігурують на керівних посадах фіктивних підприємств; маргінальних громадян тощо) (9 %).

Проведеним дослідженням виявлено дві групи осіб, які найбільш часто вчиняли злочини у цій сфері. Це особи віком від 25 до 29 років (11,4 % від загальної кількості вивчених осіб), а також від 40 до 59 років (70 %). Для осіб молодшого віку більш характерні злочини агресивного, імпульсивного характеру. У них ще не виробилися стримуючі моменти, у зв'язку з чим в сучасних умовах вони намагаються отримати максимум матеріальних благ. Друга група злочинців, як видається, досягла певного становища, вони мають набагато більше можливостей для вчинення злочину. Освітній і професійний рівні засуджених є високими, адже понад 85 % з них мали вищу освіту та певний досвід професійної діяльності.

Злочинна мотивація у більшості (89 %) виникала переважно через непрогнозовані фінансові ускладнення.

Опитуванням працівників правоохоронних органів підтверджено, що шахрайство з фінансовими ресурсами носить груповий та організований характер (73 % кримінальних проваджень). До складу таких груп, як правило, входило 2–4 особи (91 %), працівники підприємства-позичальника (52 %), працівники інших підприємницьких структур («третіх» організацій) (25 %), представники банку-кредитору (22 %). У 56 % учасників пов'язували службові (трудові) відносини, у 27 % – особисті (нетрудові) відносини, у 17 % – родинні стосунки. Виявлено «прості» (складаються лише з осіб органів державної влади, банку, інших кредиторів – співробітників одного чи різних підрозділів) та «змішані» (у складі таких суб'єктів кредитування та сторонніх осіб) групи, які мали здебільшого характер попередньої змови співучасників (92 %) і лише в поодиноких випадках траплялися організовані групи та злочинні організації (8 %). Специфікою злочинних об'єднань є високий ступінь конспірації (позначається неефективність відомчого контролю та кругова порука в колективах), формальний характер стосунків (учасники групи є колегами по роботі або ж перебувають у стосунках підпорядкування), а також наявність корупційного прикриття.

Розділ 2 «Початковий етап розслідування кримінальних проваджень про шахрайство з фінансовими ресурсами» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Особливості виявлення злочинів і початок досудового розслідування»* встановлено, що своєчасність прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) за фактом виявлення шахрайства з фінансовими ресурсами залежить від отриманої оперативної інформації, що використовується для аналізу кредитно-фінансової діяльності суб'єктів кредитування, визначених у ст. 222 КК України, зокрема: інформація органів фінансово-кредитного контролю та нагляду за операціями кредитної установи або органу державної влади, банку (акти ревізій та інших перевірок, висновки по звітах таких органів та установ; висновки контрольно-ревізійних органів за звітними періодами роботи тощо); бухгалтерсько-облікова звітність кредитних органів та установ (дані бухгалтерського обліку; матеріали колективних зборів акціонерів, директорів; оперативна інформація, отримана від працівників кредитних установ); аналіз економічних показників підприємств-позичальників (статут підприємства; установчий договір; свідоцтво про державну реєстрацію; протокол зборів засновників; фіктивні договори (контракти) з реально існуючими фірмами; договори (контракти) з фіктивними фірмами; бухгалтерський баланс; звіт про прибутки та видатки; довідки з банків про кошти на рахунках і наявні борги; кредитний проєкт (техніко-економічне обґрунтування); угоди страхування; гарантійні листи; довідки про наявне майно та відсутність на нього арешту; договори застави; товарні накладні; митні декларації та ін.).

Аналіз кримінальних проваджень та опитування слідчих дозволив з'ясувати, що причинами для внесення відомостей до ЄРДР є: повідомлення службових осіб кредитних органів та установ за результатами «внутрішніх» розслідувань (38 %) або неповернення кредиту (29 %); акти державних контролюючих органів (7 %); матеріали уповноважених службових осіб, які затримали особу під час учинення злочину (6 %); безпосереднє виявлення ознак злочину за матеріалами оперативних

підрозділів (10 %) або інших кримінальних проваджень (10 %). Незалежно від джерел виявлення початкової інформації про злочин до матеріалів кримінального провадження долучаються: заява фізичної особи (лист-повідомлення представника органу державної влади, банку) про кримінальне правопорушення; рапорт співробітника оперативного підрозділу щодо виявлення, документування злочину та вжиття необхідних заходів реагування; пояснення потерпілого (його представника), свідків, затриманого; документи (їх копії), що підтверджують рух коштів; протокол огляду місця події з додатками.

На початковому етапі розслідування слідчим вживаються певні заходи, зокрема після внесення відомостей до ЄРДР до фактичного оголошення підозри особі варто провести такі дії: витребувати від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, банку, службових осіб документи, висновки експертів, акти ревізій і перевірок (відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України); звернутися в установленому порядку до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до предметів і документів (ч. 1 ст. 160 КПК України), зокрема які містять охоронювану законом таємницю (про рух коштів на банківських рахунках за певний період, копії документів, на підставі яких перераховувалися кошти) та, в разі прийняття відповідного рішення, вилучити їх; призначити ревізії та фінансові перевірки суб'єктів господарювання (банків); провести (доручити проведення) СРД та НСРД; призначити необхідні експертизи; залучити спеціаліста.

У підрозділі 2.2 «Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами» на основі аналізу КПК України, відомчих нормативно-правових актів Державної фіскальної служби України, Національної поліції України, практики діяльності слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, виокремлено такі форми взаємодії слідчих, працівників оперативних підрозділів та інших служб правоохоронних органів на початковому етапі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: при надходженні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них; при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами ОРД до органу досудового розслідування; в рамках роботи СОГ для розслідування кримінальних правопорушень; виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень слідчого про проведення СРД та НСРД.

Оцінено стан і виокремлено шляхи підвищення ефективності взаємодії органів досудового розслідування з контролюючими підрозділами Національного банку України, які здійснюють планові та позапланові перевірки комерційних банків, а також з правоохоронними органами інших країн у рамках міжнародного співробітництва (у 18 % вивчених кримінальних проваджень виникала необхідність у направленні відповідних запитів з метою отримання інформації про відкриття рахунків в іноземних банках, рух коштів такими рахунками, копій первинних платіжних документів).

У підрозділі 2.3 «Типові слідчі ситуації, тактичні завдання та засоби їх вирішення» запропоновано тактику дій слідчого (керівника слідчого підрозділу) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, виходячи з характеру відомих обставин про подію кримінального правопорушення та осіб, які причетні до його вчинення.

Виокремлено такі слідчі ситуації за результатами розгляду заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення: ознаки злочину встановлено, що є підставою для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування; ознак злочину не виявлено, у зв'язку з чим провести перевірочні заходи з огляду на ч. 1 ст. 214 КПК України та відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; факт вчинення кримінального правопорушення не підтверджується матеріалами перевірки (зі складанням відповідного висновку).

За результатами вивчення кримінальних проваджень встановлено, що послідовність і спрямування СРД та НСРД залежить від ситуацій, коли: підозрюваного у шахрайстві з фінансовими ресурсами встановлено і він не переховується (27 %); підозрюваного встановлено, але він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності, його місцезнаходження невідоме (14 %); підозрюваного затримано під час учинення (замаху на вчинення) злочину (10 %); особу злочинця не встановлено (49 %).

На основі аналізу положень КПК України та відомчих нормативно-правових актів запропоновано програми дій слідчого щодо розшуку осіб, причетних до злочину, встановлення місцезнаходження кредитних коштів, одержаних злочинним шляхом, виявлення взаємозв'язків учасників злочинної групи (у контексті вчинення злочину організованими злочинними групами розглянуто такі типові ситуації: приховування слідів злочинної діяльності та протидія розслідуванню; використання корумпованих зв'язків з метою «прикриття», а в разі виявлення – застосування заходів протидії розслідуванню шахрайства з фінансовими ресурсами) та ролі кожного з них у вчиненні злочину, пошуку предметів і документів, що мають значення для кримінального провадження, а також вирішення інших тактичних завдань.

Розділ 3 «Організація і тактика збирання доказів у кримінальних провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами»* на основі аналізу криміналістичних доктрин і практики застосування кримінального процесуального законодавства охарактеризовано роль і значення СРД та пов'язаних з ними заходів забезпечення кримінального провадження з огляду на специфіку збирання доказів у досліджуваній категорії проваджень. Встановлено, що першочерговими СРД щодо розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами є: огляд речей (22 %) і документів (97 %), допит потерпілих (97 %), свідків (100 %), обшук (38 %), отримання зразків для експертного дослідження (71 %), тимчасовий доступ до речей і документів (79 %). У подальшому також проводиться допит підозрюваного, слідчий експеримент, пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей для впізнання, призначення судових експертиз. Завдання подальших СРД полягає в перевірці та закріпленні результатів першочергових СРД.

Робота слідчого з документами здійснюється за двома напрямками: 1) встановлення та аналіз зовнішніх ознак і реквізитів документа; 2) аналіз його змісту. Під час огляду доцільно проводити криміналістичний аналіз документа в такому порядку: а) формальна оцінка документа – чи має документ усі необхідні

реквізити і формальні ознаки (бланки встановленого зразка; реєстраційні дані; підписи відповідальних осіб; відбитки печаток і штампів тощо); б) під час огляду варто звертати увагу на ознаки матеріального підроблення, для чого потрібно знати відповідні способи їх виявлення. Першочерговим завданням слідчого є їх своєчасне виявлення, вилучення та приєднання до матеріалів кримінального провадження. Успіх такої діяльності в огляді документів багато в чому залежить від уміння слідчого працювати з ними, його знань особливостей кредитно-фінансової діяльності, специфіки документального супроводження окремих фінансово-господарських операцій.

Особливостями проведення допиту щодо розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами є: встановлення механізму злочинної діяльності; допитувані особи мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту або професійну підготовку; під час допитів слідчому варто орієнтуватися у кредитно-фінансовій діяльності; з'ясування загальної схеми злочинної діяльності суб'єктів отримання кредитів. Складна ситуація допиту підозрюваного характеризується небажанням з його боку співпрацювати зі слідством. У разі зміни раніше наданих показань чи відмови від них (у 61 % кримінальних проваджень) запропоновано застосовувати такі тактичні прийоми: 1) власноручний запис показань у протоколі з внесенням уточнень щодо певних обставин допитуваною особою; 2) підтвердження найдрібніших деталей учинення правопорушення висновками експертів, допитами інших осіб, слідчим експериментом, пред'явленням для впізнання; 3) використання під час допиту додаткових засобів звуко- чи відеозапису для фіксації показань; 4) запис у протоколі допиту слів і словосполучень, які допитувана особа часто використовує у своєму мовленні.

Висвітлено положення стосовно підготовки до обшуку та констатовано, що залежно від характеристики способу вчинення злочину у кримінальних провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами об'єктами пошуку найчастіше є документи фінансово-господарської діяльності, бухгалтерської і податкової звітності, їх фрагменти, фотокопії (справжні та з ознаками підробки); бланки документів з реквізитами суб'єктів господарської діяльності (відбитками печаток, штампів, підписами службових осіб); комп'ютерна техніка та електронні носії інформації; зразки бланків, штампів і печаток суб'єктів господарської діяльності; гроші (готівка в національній та іноземній валюті), цінні папери, коштовності; особисті речі (записні книжки, чернетки, щоденники тощо). Обшуки найчастіше проводять: за місцем проживання підозрюваних (керівників і головних бухгалтерів підприємств) (92 %); у приміщеннях суб'єктів господарювання (83 %); у господарських приміщеннях підприємств – партнерів фіктивних фірм (72 %); за місцем роботи підозрюваних у службових приміщеннях (58 %); за місцем проживання їхніх родичів, знайомих (19 %); в інших місцях (дачі, гаражі, садові ділянки, транспортні засоби) (17 %). Така СРД у 94 % проводиться з метою встановлення групового характеру та отримання інформації про організоване злочинне угруповання і характеризується одночасністю проведення щодо декількох підозрюваних.

За результатами дослідження встановлено, що одним із найбільш розповсюджених способів отримання доказів у кримінальному провадженні є тимчасовий доступ до речей та документів, про це свідчать 63 % опитаних прокурорів, 78 % слідчих та 44 % захисників. Обґрунтовано, що тимчасовий доступ

до речей та документів спрямований на забезпечення можливості формування правової позиції сторін кримінального провадження і має досить вагоме значення у процесі доказування шахрайства з фінансовими ресурсами. Проаналізовано діяльність слідчого та прокурора при застосуванні тимчасового доступу до речей і документів, які наділені повноваженнями збирати (отримувати) докази в кримінальному провадженні. Встановлено, що на практиці слідчий суддя, суд надають тимчасовий доступ в одній із форм без належного обґрунтування обрання форми або навіть без зазначення форми тимчасового доступу. У зв'язку з цим у клопотанні має бути вказано необхідну форму тимчасового доступу – ознайомлення, виготовлення копій або вилучення (виїмка).

У підрозділі 3.2 *«Тактико-криміналістичне забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами»* встановлено, що з метою своєчасного виявлення та документування ознак кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності пріоритетним вважається проведення комплексу оперативно-розшукових, кримінальних процесуальних, адміністративних, контрольно-ревізійних та інших дій, спрямованих на ліквідацію економічного підґрунтя організованих груп і злочинних організацій, знешкодження їх корумпованих зв'язків, відшкодування завданої злочинними діями шкоди.

Згідно з вивченими матеріалами слідчої практики найчастіше у провадженнях досліджуваної категорії проводяться такі НСРД: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (83 %) та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (72 %); аудіо-, відеоконтроль особи, місця (31 %); зняття інформації з електронних інформаційних систем (28 %); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (17 %).

Серед засобів організаційного забезпечення проведення НСРД у кримінальних провадженнях цієї категорії найбільш ефективним вважається закріплення працівника оперативного підрозділу для допомоги слідчому (87 %). Така співпраця дає змогу сторонам психологічно і професійно сформулювати позитивні робочі контакти, оптимально використовувати методи і засоби, що є на озброєнні в оперативно-розшукових апаратах, для подолання можливої протидії з боку фігурантів. До того ж відсутність чіткого унормування засад і порядку такої взаємодії без визначення між ними «зворотних зв'язків» загрожує порушенням законності та розголошенням службової таємниці (30 %), а також витоком інформації на стадіях погодження отримання дозволів на проведення НСРД (22 %).

У підрозділі 3.3 *«Використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами»* доведено, що кредитно-документальна перевірка та ревізія фінансово-господарської діяльності підприємства є основними заходами для визначення реального стану справ суб'єкта господарювання, його фінансових зобов'язань, дієвими інструментами встановлення факту податкового правопорушення під час розслідування кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами.

Спеціальні знання під час розслідування таких кримінальних правопорушень використовують у: а) процесуальній формі – під час участі суб'єктів спеціальних

знань у СРД; б) непроцесуальній формі – під час отримання слідчим консультацій, роз'яснень, проведення попереднього дослідження.

За результатами вивчення слідчої практики з'ясовано, що у кримінальних провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами спеціальні знання застосовують під час: проведення експертиз (43 %); проведення документальних перевірок (ревізій) (27 %); отримання письмових висновків спеціалістів (14 %); участі спеціалістів у проведенні СРД (12 %); допиту експерта (4 %). Актуальним для судового розгляду вважається порядок допиту експерта в суді (ст. 356 КПК України). Обставини, які цікавлять сторони кримінального провадження та суд, з'ясовуються шляхом отримання компетентних пояснень з питань, що характеризують значення експертного висновку, його обґрунтованість, зв'язок з іншими доказами. Проаналізовано ситуації, що складаються залежно від показань експерта на допиті в суді у кримінальних провадженнях про шахрайства з фінансовими ресурсами. Наголошено, що на стадії досудового розслідування слідчі лише в кожній десятій справі допитують спеціалістів та експертів, що, на наш погляд, не сприяє всебічному й повному встановленню обставин, які підлягають доказуванню.

Ефективність слідчих та експертних дій пов'язана з їх погодженістю, що передбачає попереднє обговорення завдань, які ставляться експертові, своєчасне використання слідчих засобів для отримання та закріплення доказової інформації, застосування, за потреби, прийомів дезорієнтації осіб, які є фігурантами у кримінальному провадженні, щодо завдань, прийомів і результатів експертиз. Вивчення судово-слідчої практики дозволило до числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням і проведенням експертиз по даній категорії кримінальних проваджень, віднести: незрозумілість предмета експертизи (49 %); постановку перед експертом запитань, які не враховують складності слідчої ситуації та призводять до збільшення термінів розслідування і призначення додаткових експертиз (29 %); непризначення експертиз, коли їх проведення обов'язкове (22 %).

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі дослідження комплексу питань, що виникають під час досудового розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, сформульовано наукові положення та одержані результати, що у сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового завдання в галузі криміналістичної методики і містять практичні рекомендації щодо збирання доказів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, зокрема:

1. Шахрайство з фінансовими ресурсами є злочином у сфері господарської діяльності, який входить до групи суспільно-небезпечних діянь, що посягають на кредитно-фінансову систему України загалом і фінансову діяльність органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, банків чи інших кредиторів, яка здійснюється ними у сфері господарської діяльності з приводу надання суб'єктам цієї діяльності фінансової допомоги, кредитування та пільгового звільнення від оподаткування. Діяння, спрямовані на незаконне одержання фінансових ресурсів, знижують ефективність функціонування фінансово-кредитної системи держави як важливого джерела фінансування економічного росту і

виконання соціальних програм, позбавляють фінансової допомоги тих суб'єктів господарської діяльності, які її насправді потребують й намагаються отримати у законному порядку, а також заподіюють майнову шкоду кредиторам, порушуючи як фіскальну, так і регулятивну функцію податків, підриваючи притаманний для ринкової економіки принцип сумлінної конкуренції.

Аналіз слідчої практики засвідчив (у 83 % розслідуваних кримінальних проваджень), що труднощі у виявленні та розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами пов'язані з тим, що шахрайські операції вчиняються фактично під виглядом різних цивільно-правових угод, а самим правоохоронцям не вистачає знань зі змісту кредитно-фінансових операцій та механізму злочинної діяльності у цій сфері, відповідного досвіду діяльності, а також належним чином розробленої методики розслідування цих злочинів.

2. Для такого виду технологій злочинної діяльності характерним є подання до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, банків або інших кредиторів документів з неправдивими відомостями, на підставі яких укладається кредитний договір і надається кредит. У 63 % злочинцями використовуються різні кількісні та якісні комбінації декількох основних способів, які мають достатньо простий алгоритм виконання. По мірі їх модифікації та ускладнення з'являються нові способи, особливістю яких є наявність більш складних алгоритмів дій злочинців, які все більш удосконалюються та модернізуються.

Слідова картина шахрайства з фінансовими ресурсами визначена способом вчинення даного злочину та характеризується наявністю ідеальних (показання осіб, які володіють необхідними відомостями про обставини вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами: службові особи підприємства, установи, організації (директор, головний бухгалтер), власники та засновники суб'єкта підприємницької діяльності, приватні підприємці, а також працівники кредитно-фінансових установ; ревізори; співробітники податкової міліції тощо) та матеріальних (документи (письмові, електронні); предмети вчинення протиправних дій: печатки, штампи, зразки бланків тощо; товарно-матеріальні цінності (рухоме, нерухоме майно) та гроші (готівкові та безготівкові, зокрема електронні банківські розрахунки); електронні носії інформації (комп'ютери, флеш-накопичувачі тощо) джерел інформації.

3. Запропоновано типологію злочинців, які вчиняють шахрайство з фінансовими ресурсами (здебільшого це особа чоловічої статі (75 %), що є керівником підприємства, віком від 40 до 59 років, має вищу освіту, одружений, психологічними особливостями якого є користь, жадібність, пристрасть до збагачення). Така типологія злочинців дає змогу визначити систему засобів збирання, перевірки та оцінки інформації про підозрюваного, послідовність СРД і НСРД, обрати найбільш доцільні тактичні прийоми їх проведення.

Участь у вчиненні шахрайства керівниками різного рівня є визначальним фактором, що ускладнює виявлення та розслідування цих діянь, оскільки такі особи, як правило, завжди вміло використовують специфіку технологічних процесів і застосовують свої спеціальні знання для приховування слідів шахрайства. Шахрайства вчиняють переважно групи осіб (73 % кримінальних проваджень).

Кількість членів групи визначається залежно від потреби в розподілі ролей та способу вчинення шахрайства. Формування груп відбувається зазвичай з ініціативи організатора (68 %).

4. Виявлення шахрайства з фінансовими ресурсами розглянуто, по-перше, як ініціативне збирання правоохоронними органами з будь-яких джерел інформації про ознаки кримінального правопорушення; по-друге, як результат цієї діяльності, що є підставою для початку досудового розслідування; по-третє, як встановлення обставин вчинення інших кримінальних правопорушень уже під час досудового розслідування шляхом проведення СРД, НСРД та інших заходів процесуального характеру. Засобом виявлення злочинів, поряд з оперативно-розшуковою та кримінальною процесуальною діяльністю, визнано також «внутрішнє» розслідування суб'єктів кредитування. Запропоновано ч. 1 ст. 214 КПК України викласти у такій редакції: «Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний винести постанову про початок кримінального провадження, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування»; ч. 1 ст. 303 КПК України доповнити п. 3 такого змісту: «3) рішення слідчого, прокурора про початок кримінального провадження – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження».

5. Під взаємодією під час виявлення та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами запропоновано розуміти узгоджену за метою, місцем і часом, урегульовану КПК України й відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами спільну діяльність органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, досудового розслідування, оперативних та інших підрозділів, яка складається із взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних заходів з пошуку і фіксації фактичних даних про злочини та осіб, які їх вчинили, які найефективніше забезпечують виконання завдань кримінального провадження силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів такої взаємодії.

З метою удосконалення взаємодії між слідчими, співробітниками оперативних підрозділів, експертними службами та працівниками банківських установ визнано за доцільне ініціювати створення міжвідомчої робочої групи для моніторингу оперативної обстановки у сфері функціонування кредитно-фінансової системи й аналізу типологій виявлених злочинних схем. Запропоновано розробити проєкт міжвідомчої інструкції про взаємодію під час досудового розслідування злочинів цієї категорії. У системі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, потрібно забезпечити відповідну спеціалізацію слідчих, закріпити експертів, які б проводили документальні перевірки, комп'ютерно-технічні, фінансово-економічні та інші види досліджень та експертиз.

6. Виокремлення типових слідчих ситуацій розслідування є, передусім, продуктом наукового осмислення. Застосування ситуаційного підходу має сприяти

оптимальний організації розслідування в аналогічних (типових) ситуаціях. Знання слідчим певних «стандартів» дає йому змогу зорієнтуватися у всьому масиві інформації; висунути найбільш обґрунтовані версії та визначити (або скоригувати) напрями їх перевірки; правильно обрати спрямування і послідовність СРД, НСРД та ОРЗ. Розподіл типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами залежить від джерел та обсягу інформації про кримінальне правопорушення, даних про підозрюваного, його місцезнаходження. З'ясування характеру тактичних завдань дозволяє конкретизувати процес збирання доказів, намітити найбільш доцільну в певній слідчій ситуації послідовність проведення СРД, НСРД та інших заходів.

7. Одним із головних завдань СРД під час розслідування кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами є огляд, вилучення й забезпечення збереження документів та інших матеріальних носіїв інформації. Під час розслідування злочинів необхідно проводити комплекс СРД (огляд, обшук, призначення експертиз), тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України), а також одержання показань від учасників кримінального провадження (допит, одночасний допит двох чи більше допитаних осіб).

За результатами опитування (підтримали 91 % слідчих та 63 % прокурорів) з метою удосконалення тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження про шахрайства з фінансовими ресурсами запропоновано доповнити ст. 159 КПК України положенням, де визначити випадки проведення тимчасового доступу до речей та документів без ухвали слідчого судді, суду (у кримінальних провадженнях за ч. 1 ст. 222 КК України правовою підставою застосування тимчасового доступу до речей та документів може бути постанова прокурора; а у кримінальних провадженнях за ч. 2 ст. 222 КК України правовою підставою застосування тимчасового доступу до речей та документів, у невідкладних випадках, може бути постанова прокурора з негайним зверненням до слідчого судді).

8. Запровадження в кримінальному процесуальному законодавстві інституту НСРД та обумовлені ним зміни і доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 р.) мають особливе значення, адже організація таких дій пов'язана зі створенням належних оперативних (технічних, агентурних) умов їх проведення під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. До розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії доцільно залучати оперативні підрозділи як на підставі доручень у порядку ст. ст. 36, 40 КПК України, так і шляхом закріплення оперативного працівника для постійної допомоги слідчому та створення міжвідомчих слідчо-оперативних груп (на підставі спільних наказів), що є головними формами взаємодії слідчих органів, які здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, та співробітників оперативних підрозділів у провадженнях цієї категорії. З урахуванням потреб практики запропоновано внесення змін до ч. 6 ст. 246 КПК України з наданням права уповноваженим оперативним підрозділам, які виконують доручення слідчого, залучення до проведення НСРД інших осіб.

Для врахування в законотворчій діяльності запропоновано варіанти вирішення проблемних питань підготовки та проведення НСРД, зокрема спрощений порядок тимчасового доступу до речей і документів та їх вилучення, а також стосовно розширення переліку НСРД, проведення яких дозволяється в невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді.

9. Основними завданнями застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо шахрайства з фінансовими ресурсами є повне, всебічне дослідження доказів, виявлених у процесі проведення СРД і НСРД: 1) ревізор може: встановити фактичне місцезнаходження кредитно-грошових коштів, їх кількість, з'ясувати, відповідно до яких нормативних актів було відображено фінансово-кредитні операції у бухгалтерських документах, у яких із них сліди кримінального правопорушення замасковано, перелік документів, що підтверджують порушення законодавства; 2) спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку й кредитування, процедури руху грошових коштів, документального оформлення фінансових операцій, бухгалтерської звітності, постановки запитань на допиті, підбору необхідних для пред'явлення документів; 3) експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань, який використовують в ОРЗ для планування розслідування, формулювання версій.

За результатами вивчення слідчої практики встановлено, що у кримінальних провадженнях стосовно шахрайства з фінансовими ресурсами найчастіше проводять: судово-економічні експертизи (фінансово-кредитну, бухгалтерську, фінансово-економічну) (36 %); технічні експертизи документів (31 %); почеркознавчу (27 %) та комп'ютерно-технічну експертизи (6 %).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Добрава О. В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із фіктивним підприємництвом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 43. Т. 1. С. 124–128.

2. Добрава О. В. Борьба с мошенничеством, совершаемым способом финансовой пирамиды в Украине. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 6-2. Т. 2. С. 88–92.

3. Добрава О. В. Сутність криміналістичної характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 3. С. 145–150.

4. Добрава О. В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні (Forensic characteristics of criminal activity fictitious enterprises in Ukraine). *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. Р. 8–14.

5. Добрава О. В. Початковий етап розслідування кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Вип. 50. Т. 4. С. 184–189.

6. Доброва О. В. Типові слідчі ситуації та тактичні завдання при розслідуванні кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 101–105.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Доброва О. В. Роль та значення кримінально-правової характеристики у розслідуванні фіктивного підприємництва. *Права та обов'язки людини у сучасному світі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 листоп. 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 146–149.

8. Доброва О. В. Фіктивне підприємництво як об'єкт криміналістичного дослідження. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез. 2018 р.). Київ: Навч.-наук. ін-т права ім. Володимира Великого МАУП, 2018. С. 32–36.

9. Доброва О. В. Організація взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–11 серп. 2018 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 86–90.

10. Доброва О. В. Використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 берез. 2019 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 92–95.

АНОТАЦІЯ

Доброва О. В. Криміналістична характеристика та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2020.

У дисертації здійснено комплексне дослідження правових, теоретичних та організаційно-тактичних засад криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами з огляду на нормативні положення чинного кримінального процесуального законодавства. Надано характеристику шахрайства з фінансовими ресурсами. На основі аналізу наукових джерел, анкетування працівників органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, вивчення судово-слідчої практики розроблено структуру криміналістичної характеристики, зокрема окреслено предмет злочинного посягання і розкрито способи, обстановку, слідову картину та типологію осіб, які вчиняють такі злочини. Досліджено проблемні аспекти виявлення та початку досудового розслідування кримінальних проваджень про шахрайства з фінансовими ресурсами. Виокремлено типові слідчі

ситуації та основні напрями розслідування.

Ключові слова: шахрайство з фінансовими ресурсами; криміналістична характеристика; кримінальне провадження; досудове розслідування; слідча ситуація; слідча (розшукова) дія; заходи забезпечення кримінального провадження; негласна слідча (розшукова) дія; спеціальні знання.

АННОТАЦИЯ

Доброва О.В. Криминалистическая характеристика и расследование мошенничества с финансовыми ресурсами. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом». – Киев, 2020.

С учетом нормативных положений действующего уголовного процессуального законодательства в диссертации осуществлено комплексное исследование правовых, теоретических и организационно-тактических основ криминалистического обеспечения расследования мошенничества с финансовыми ресурсами.

Разработаны научные основы комплексной криминалистической методики расследования мошенничества с финансовыми ресурсами в условиях нового уголовного процессуального законодательства, определено ее место в системе видовых (внутривидовых) и позавидовых методик расследования преступлений в кредитно-финансовой сфере, а также структуру криминалистической характеристики, в которую включены следующие элементы: предмет преступного посягательства; способ и обстановка совершения преступления; следовая картина преступления (следы (или последствия преступления) и убытки, причиненные его совершением); личность преступника.

На основе анализа положений УПК Украины и ведомственных нормативно-правовых актов предложена программа действий следователя по розыску лиц, причастных к преступлению, установления местонахождения кредитных средств, полученных преступным путем, выявление взаимосвязей участников преступной группы (в контексте совершения преступления организованными преступными группами рассмотрены следующие типичные ситуации сокрытия следов преступной деятельности и противодействия расследованию, использование коррумпированных связей с целью «прикрытия», а в случае обнаружения – применение мер противодействия расследованию мошенничества с финансовыми ресурсами) и роли каждого в совершении преступления, поиска предметов и документов, имеющих значение для уголовного производства, а также решение других тактических задач.

Ключевые слова: мошенничество с финансовыми ресурсами; криминалистическая характеристика; уголовное производство; досудебное расследование; следственная ситуация; следственные (розыскные) действия; негласные следственные (розыскные) действия; специальные знания.

SUMMARY

Dobrova O. V. Forensic characteristics and investigation of fraud with financial resources. – *Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.*

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative Search Activity. – PJSC «Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management». – Kyiv, 2020.

Taking into account normative provisions of the current criminal procedural legislation the dissertation deals with the complex research of legal, theoretical and organizational-tactical bases of criminalistic maintenance of investigation of fraud with financial resources. The characteristic of fraud with financial resources is given. Based on the analysis of scientific sources, questionnaires of employees of bodies supervising the observance of tax legislation, study of forensic practice, the structure of forensic characteristics is developed, in particular the subject of criminal encroachment is outlined and the methods, situation, trace and typology of persons committing such crimes are revealed. Problematic aspects of detection and initiation of pre-trial investigation of criminal proceedings on fraud with financial resources are investigated. Typical investigative situations and main directions of investigation are singled out.

Keywords: fraud with financial resources; forensic characteristics; criminal proceedings; pre-trial investigation; investigative situation; investigative (search) action; measures to ensure criminal proceedings; covert investigative (search) action; special knowledge.